

KOLHOOSIASULATE PLANEERIMISE KÜSIMUSI EESTI NSV-s

H. ARMAN,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige

Eesti NSV kolhooside hoogne majanduslik tugevnemine ja kultuuriline areng näitavad veenvalt kolhoosikorra suuri eeliseid meie vabariigi oludes. Käesoleval etapil, kus enamuse väikekolhoose on koondunud suurteks, elujõulisteks kolhoosideks, on vabariigi põllumajanduse põhilisemaks ülesandeks kolhoosikorra edasine, veelgi ulatuslikum majanduslik-organisatsiooniline tugevdamine.

NLKP Keskkomitee septembripleenumi otsus „NSV Liidu põllumajanduse edasiarendamise abinõudest” näitab kätte põllumajanduse edasise arengu suuna ja määrab kolhoosidele, sovhoosidele ja traktorijaamadele konkreetsed ülesanded põllumajanduse taseme tõstmiseks lähematel aastatel.

Üheks põhiliseks küsimuseks, mis võimaldab laiaulatuslikumalt arendada ja tugevdada kolhoosi majandust, on kolhooside majanduskeskuste väljaehitamise ja kolhoositalurahva olulisema osa kolhoosiasulatesse koondamise küsimus. Üle kogu Eesti NSV on kolhoosid viimastel aastatel asunud hoogsalt selle ürituse läbiviimisele ja praegu kerkib igal pool meie vabariigis uusi eeskujulikke loomapidamis-, lao- ja teisi majandushooneid. Rööbiti sellega on paljud eesrindlikud kolhoosnikud juba üles tõstnud küsimuse, kuidas tuua elamuid tootmiskeskusele lähemale, et vähendada igapäevase transpordi ulatust ja ajakadu, parandada kolhoosnike ühiskondliku töö ja elu-olu tingimusi ning võimaldada suuremate põllumassiivide loomist ja külvikordade paremat organiseerimist.

Seltsimees N. S. Hruštšov ütles oma ettekandes NLKP Keskkomitee pleenumil 3. septembril 1953. a.: „Tahan puudutada veel üht küsimust. Kõne all on kolhoosikeskusest eemal asetsevad kolhoosipered. Teatavasti on Balti vabariikides — Leedus, Lätis, Eestis palju niisuguseid peresid. Nüüd, kus nendes vabariikides kollektiviseerimine on põhiliselt lõpule viidud, esitavad mõned kohalikud töötajad küsimuse, kuidas olla nende peredega, missugune peab olema meie suhtumine nendesse? Meie arvates ei saa siin olla kaht arvamust. Teistes vabariikides ja oblastites, vastavalt valitsuse otsusele, viidi üksikperede kokkuasustamine peaaegu lõpule juba enne sõda. Meie pooldame seda, et järk-järgult likvideeritaks üksikult asuvate perede süsteem ja loodaks kolhoosi üldasulad. See kindlustab soodsamad tingimused kolhooside tootmistegevuse arendamiseks ning võimaldab paran-

dada kolhoosnikute kultuurilisi ja elu-olulisi tingimusi, ehitada häid koole, haiglaid, sünnitusmaju, lasteasutisi.”¹

Kolhoosiasulate planeerimine, mille tähtsamaks osaks on kolhoosi tootmis-majandushoonete ning elamistsooni õige ja nõuetekohane paigutamine vastavalt majanduslikule otstarbekusele, tervishoiu nõuetele ja arhitektuurilistele kaalutlustele, on seega momendil kolhooside ehitustegevuses üheks oluliseks küsimuseks.

Nõukogude Eestis tegeleb kolhooside planeerimisega Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi juures olev projekteerimisinstituut „Põllumajandusprojekt”, kus koostatakse igale kolhoosile vastavad asulate kavad, mis jäävad kolhoosides edaspidise ehitustegevuse põhilisteks alusteks. Kolhoosiasulate planeerimine pole aga lihtne, mehaaniline projekti koostamine, vaid see nõuab planeerijailt kolhoosi majanduse ja kultuurielu igakülgset tundmist, et õigesti arvestada kolhoosi tõelisi vajadusi ja arengut. Seejuures tuleb märkida, et Nõukogude Eesti tingimustes esineb kolhoosiasulate planeerimises vanemate vennasvabariikidega võrreldes rida kohalikke erinevusi, mis nõuavad sügavat tähelepanu. Üheks põhiliseks erinevuseks on meil praegusest maa asustuse vormist tingitud olukord. Kui vanemates vennasvabariikides enne kolhooside ühinemist suurteks elujõulisteks ühismajanditeks tavaliselt olid kolhoosides juba olemas kas suuremad või väiksemad kolhoosiasula vormid, siis meil Nõukogude Eestis sarnased asulad tavaliselt puuduvad ning olemasolev elamute ja majandushoonete fond esineb üksikute eraldiseisvate hoonetena ja väiksemate hoonegruppidega endiste hajutatud üksiktalude näol. Seetõttu rajatakse enamik uusi kolhoosiasulaid peaaegu hoonestamata aladele täiesti uutena, mis annab planeerimisel ühest küljest teatavaid eeliseid, võimaldades nõukogude vennasvabariikide pikaajalise ja rikkaliku praktika ning palju vabamate planeerimisvõimaluste alusel kujundada meie kolhoosiasulad sihikindla kava järgi eeskujulikeks, täiesti kaasaegsetele nõuetele vastavateks. Teisest küljest nõuab see aga projekteerijailt põhjalikku süvenemist, et leida igal konkreetsel juhul kõige otstarbekamad ja ökonoomsemad lahendused nii olemasoleva väärtusliku hoonetefondi õigeks lülitamiseks uude asulasse kui ka muude kohalike tegurite arvestamiseks.

Kolhoosiasula kompositsioonilist ülesehitust mõjutab tunduvalt kohalik looduslik olustik ja maapinna reljeef, mille suhtes Nõukogude Eestis, vaatamata tema territooriumi väikesele ulatusele, leidub rida planeerimist mõjustavaid erinevusi. Meil esineb lagedaid, tasaseid maid Põhja-Eestis ja saartel, kuppel- ja vooremaastikke Lõuna- ja Kesk-Eestis, metsarikkaid alasid Alutaguse ja Pärnu rajoonides ning muid iseärasusi vabariigi mitmetes rajoonides, kus igal pool vastavalt kolhoosiasulate paigutuse ja planeerimise eeskirjadele tekivad kolhoosiasulate erilahendused.

Seoses uue asustusvormi loomisega tekitavad kolhoosides rea probleeme maal olemasolevad ühiskondlike ja elu-oluliste asutuste võrgud (koolid, rahvamajad, kauplused jne.), mille paigutust ja kasutamist võimalusi on vajalik põhjalikult selgitada, et neid otstarbekalt lülitada tulevaste kolhoosiasulate planeerimiskavadesse.

Ühtlasi esineb meil rida omapärasusi ka rahvuslikus progressiivses arhitektuuripärandis ja talurahva elu-olus, mida tuleb tingimata arvesse võtta uue sotsialistliku kolhoosiasula rajamisel. Seejuures tuleb aga kõrvale heita kõik väärtedoorid, millel ei ole midagi ühist sotsialistliku kolhoosiasula arenguga ja mida propageeriti eriti kodanlike natsionalistide poolt

¹ N. S. Hruštšov, NSV Liidu põllumajanduse edasiarendamise abinõudest. Tallinn, 1953, lk. 74.

Eesti talurahva omapärana (talufetišism, individualism kuni eraldi ehitamise soovini jne.).

Kodanlikud natsionalistid väitsid, et üksiktalude süsteem olevat Eestis põline ja traditsiooniline nähtus, sest see vastavat eesti talupoja individualistlikule iseloomule. Marksistlik ühiskonnateadus lükkab ümber kõik seesugused väärteteooriad. Eesti rahva ajalugu näitab, et eraktaluline asustusvorm Eestis sõltus konkreetsetest ajaloolis-ühiskondlikest tingimustest, tekides lõplikult alles talupoegade kihistumisega kapitalismi tingimustes. Praegu, kus eraktaluline ja hajukülaline asustusvorm on vastuolus kolhoosikorra ühiskondliku iseloomuga ning tunduvalt takistab kolhoosi majanduse arengut ning elanikkonna kultuurilist ja elu-olulist teenindamist, on üleminek uuele vormile — kolhoosiasulale — täiesti õige ja seaduspärane nähtus, mida pooldavad ka talupojad ise.

Nende ja rea teiste kolhoosiasula planeerimisega seoses olevate küsimuste selgitamiseks ja läbimõeldud ettepanekute esitamiseks projekteerimisorganisatsioonidele ja kolhoosidele viidi Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ehituse ja Ehitusmaterjalide Instituudis aastail 1951—1953 läbi uurimistöö kolhoosiasulate planeerimise ja heakorrastuse küsimuste kohta Eesti NSV tingimustes. Nimetatud töös uuriti autori juhendamisel noorema teadusliku töötaja U. Kammali poolt läbi rida üldküsimusi kolhoosiasulate planeerimise kohta, alates rajooni planeerimise probleemidest ja lõpetades kolhoosiasula üksikute elementide planeerimise küsimustega.

Rea spetsialistide puudumise tõttu ei suudetud seni veel sügavalt tungida üksikutesse spetsiaalküsimustesse (nagu näiteks tootmistsooni planeerimise probleemid sõltuvuses otstarbekast mehhaniseerimisest jt.). Alljärgnevalt olgu lühidalt puudutatud mõningaid probleeme ja ettepanekuid, mida käsitletakse nimetatud töös.

Eesti NSV kolhooside planeerimisel ja nende edaspidisel väljaehitamisel omab otsustavat tähtsust õige ja otstarbekohase asustusvormi valik vastavalt konkreetsele olukorrale igas kolhoosis. Kolhoosiasula vorme on mitmesuguseid. Nii võib kolhoosis esineda ainult üks kolhoosiasula, kuhu on koondatud kõik kolhoosi tootmis- ja administratiivhooned ning kolhoosnikute ja teenistujate elamud, või mitu asulat, millest üks kujuneb nn. kolhoosi keskasulaks tähtsamate ühiskondlike hoonetega. Sageli on aga veel otstarbekohane väljapoole asulat (või asulaid) ette näha üks või mitu eraldi paiknevat farmi. Vanemates vennasvabariikides tekkis paljudel juhtudel pärast väikeste kolhooside ühinemist olemasolevate külade ja farmide tõttu ühes kolhoosis mitu asulat. Nõukogude Eesti olukorras niisuguseid põhjusi pole, sest üldjuhul luuakse meil kolhoosiasulad uude asukohta ja ainult vähestel juhtudel esineb vajadust ehitada olemasolevate suuremate külade ja hoonetegruppide baasil ühele kolhoosile mitu asulat.

Analüüs näitab, et Eesti NSV tingimustes tekib vajadus kahe või rohkema asula järele ühes kolhoosis üldjuhul ainult tootmisest tulenevate nõuete alusel, s. o. tavaliselt siis, kui kolhoos omab äärmiselt venitatud konfiguratsiooni, või kui maa-alade paigutus nõuab töö otstarbekaks organiseerimiseks kahe või mitme alalise asula loomist, kuid seda esineb praktiliselt võrdlemisi harva. Seega kujuneb Eesti NSV kolhoosides tüüpiliseks ühe asula süsteem, mis võimaldab paremat tööde organiseerimist, omab kultuurilisi ja eluolustikulisi eeliseid ning on ehitamisel üldhinnalt tunduvalt odavam kui mitme asula rajamine.

On selgunud, et Eesti NSV põllumajanduslikud tsoonid ei oma kolhoosiasula vormi valikul olulist tähtsust, sest karjakasvatuse osatähtsus kolhoosides teiste tootmisharudega võrreldes, mis olulisemalt määrab kolhoosi majanduskeskuse suuruse ja planeerimisnõuded, on kõikides põllumajandustsoonides enam-vähem ühtlane. Rohkem tähtsust omab suure-

mate linnade lähedus, põhjustades suuremat nõudmist kõõgililja, puuvilja ning piima- ja piimasaaduste osas, mis avaldab mõju kolhoosi majanduskeskuse iseloomule ning võib intensiivse loomakasvatuse ja põllumajandusharude rohkuse tõttu kolhoosis tingida mitme asula rajamist.

Seevastu moodustab Eesti NSV-s omaette probleemi üksikute farmide paigutamine väljapoole kolhoosiasulat. Statistilised andmed asustusvormi valiku kohta meie vabariigi kolhoosides näitavad, et väiksemates kolhoosides (maakasutusega 1500—2000 ha) on valitud enamasti üks keskasula ilma eraldi paiknevatel farmideta. Suuremates kolhoosides (maakasutusega üle 2000 ha) on üldjuhul olemas üks kuni kolm asulast eraldi paiknevat farmi.

Lähem analüüs näitab, et eraldiseisvate farmide rajamine on paljudel juhtudel põhjendatud ja vajalik kolhoosi majanduslikuks tugevdamiseks. Vajadus eraldiseisvate farmide järele võib olla tingitud rajatavast asulast eraldi seisvatest kasutatavatest majandushoonegruppidest, äärmiselt piklikust või killustatud maakasutuse konfiguratsioonist, suurest loomade arvust või mitmesugustest looduslikest tingimustest, mis takistavad normaalsete külvikordade sisseseadmist kolhoosis (karjamaad majanduskeskusest üle 2,5 km eemal, samuti palju tööjõudu ja transporti nõudvate külvikute paiknemisest asulast eemal jne.).

Tuleb märkida ka seda, et farmiväline transport on paljudel juhtudel ökonoomsem eraldiseisvate farmide puhul, farmisisene transport aga ühe kompaktse majanduskeskuse puhul. Tuleb siiski alla kriipsutada, et nimetatud probleem on ökonoomsuse ja loomakasvatuse otstarbekuse seisukohast meil seni veel põhjalikumalt läbi uurimata ja käesolevad andmed lähtuvad esmajoones kolhoosiasula planeerimise üldtingimustest ja rajamise praktikast. Alaliste elamute ehitamine üksikute farmide juurde on vähem põhjendatud, sest see takistab tunduvalt kolhoosnike kultuuriliste ja eluoluliste tingimuste parandamist, eriti lasteasutuste suhtes. Farmid, mille eemaleviimine kolhoosiasulast kogu tööprotsessile takistavalt ei mõju, on esmajoones lamba- ja linnufarmid oma suhteliselt väiksema tööjõu- ja söödavajaduse tõttu.

Üheks tähtsamaks probleemiks kolhoosiasula rajamisel on tema asukoha valik. Tuleb rõhutada, et asukoha valiku komisjonide poolt on kolhoosiasulate asukohtade valikul tehtud palju vigu. On esinenud juhtumeid, kus kolhoosiasula uus asukoht oma mittesobiva asendi tõttu lõhul paremaid põllumaad massiive või omab niisuguseid maapinna kaldeid, mis raskendavad pikkade majandushoonete ehitamist ja transpordi edasist täielikku mehhaniseerimist ning nõuavad asula väljaehitamisel suuri lisakulusid. Suuremaid puudusi esineb ka kolhoosiasula osade (elamistsooni ja tootmistsooni) omavahelisel paigutamisel, nn. tsoneerimisel, kus sageli ei arvestata tervishoiu ja tuletõrje nõudeid ja norme (tuulte ja jõgede suunad, maapinna kallak jm.).

Kolhoosiasula maa-ala valimine on üheks tähtsamaks ülesandeks uute kolhoosiasulate rajamise käigus, mistõttu ka uurimistöös on konkretiseeritud põhilised nõuded asukoha valiku kohta. Maa-ala valikul kerkib esile rida küsimusi, mida võib koondada nelja nõhigruppi. Põhiliseks ülesandeks on kolhoosiasula ja tema osade asukohtade valikul soodsaima olukorra loomine tootmise organiseerimiseks (kolhoosiasula olgu lähedal rohkem tööjõudu nõudvate külvikordade väljadele, karjamaad ja farmilähedaste külvikordade maad olgu sobival kaugusel lautadest, võetagu arvesse välisteede asukoht ja nende kasutamise võimalused jm.). Teiseks tuleb arvestada seda, et valitud lahendus peab soodustama kolhoosnike kultuurilise ja eluolulise teenindamise eeskujulikke korraldamist ja heaoluliste tingimuste parandamist, võimaldades koolide ja lasteasutuste võrgu, kaupluse ning

klubi ja muude kultuuriliste asutuste paiknemist normaalkäigu kaugusel ja sobival maa-alal. Kolmandaks peab valitav asukoht tagama väiksemat kapitaalmahutust nõudva olukorra tulevase kolhoosiasula väljaehitamisel, s. o. kogusummas väiksema üldmaksumuse uusehituste, teede ümberpaigutamise, heakorra ja muude kulude alal. Neljandaks tuleb jälgida kehtivaid määrusi ja eeskirju ning arhitektuurilis-ehitustehnilisi nõudeid (tuletõrje- ja sanitaarnormid, pinnase kõlblikkus ehitusteks jne.). Õigel maa-ala valikul ei saa lähtuda ainult mõnest mainitud tingimusest, vaid kõiki neid tuleb arvestada üheaegselt.

Kolhoosiasula maa-ala valiku kõrval on aga niisama suur tähtsus ka asula üksikosade omavahelisel paigutusel. Kohalikud looduslikud tingimused ja mikrokliima iseärasused on planeerimisküsimuse suhtes samuti mõõduandvad. Elanikkonnale sanitaarsete elutingimuste loomiseks peab asula tootmistsoon planeerimismuutuste kohaselt asetsema elamistsoonist allpool nii valitsevate tuulte suuna suhtes kui ka (jooksva vee kogude korral) veevoolu suuna suhtes ning ühtlasi reovete paremaks ärajuhtimiseks reljeefilt madalamas kohas. Paljudel juhtudel ei võimalda kohalikud tingimused rahuldada üheaegselt kõiki neid nõudeid ning tuleb leida sobivad kompromisslahendused vastavalt kohalikele konkreetsetele tingimustele. Seejuures on rida iseloomustavaid jooni tihti ühised tervele rajoonile või isegi rajoonide grupile (nagu jõgede suund, maastikulised iseärasused, reljeefi iseloom jne.). Sellest lähtudes võib luua rea tüüpilisi planeerimisloorkordi teatud rajoonide jaoks, kus suur osa lähteandmeid on sarnased.

Uurimine on näidanud, et Eesti NSV oludes saab kolhooside asukohtade valiku, asulate tsoneerimise ja isegi asulate kompositsioonilise ülesehituse spetsiifika suhtes eristada järgmisi tsoone: 1) Eesti NSV saared, 2) Lääne-Eesti tasandik, 3) Põhja-Eesti tasandik, 4) Kesk-Eesti vooremaastik, 5) Kirde-Eesti tasandik ja 6) Kagu-Eesti kõrgendik.

Looduslikud tingimused ei oma aga kolhoosiasula üksikosade paigutamisel ainumääraavat tähtsust. Tootmisprotsessi organiseerimisest lähtudes peaks tootmistsoon olema soodsalt ja võimalikult tihedalt seotud elamuala kõigi osadega, et kolhoosiasula üksikuid osasid ühendavate teede võrk oleks võimalikult lühem. Kolhoosnike kultuuriline teenindamine nõuab, et kolhoosi kultuuriline keskus koos klubi ning muude ühiskondlike hoonete ja puhkepargiga oleks tihedalt seotud asula elamutsooni kõigi osadega ja asetseks võimalikult selle keskosas, kuid ühtlasi oleks hästi ühendatud ka tootmistsooniga.

Samuti on asula tsoneerimisel suur osatähtsus arhitektuurilis-kujunduslikel teguritel. Arhitektuuri seisukohast peab asula tsoneerimise skeem võimaldama asula kompaktset planeerimist, tema ühiskondliku keskuse ilmekat paigutamist ning tänavatevõrgu kujundamist selgeks süsteemiks, mis annab hea seose asula kõigi tähtsamate osade ja välismaanteedega vahel.

Tuleb märkida, et ühiskondliku keskuse asukoha valik ei ole alati kerge ülesanne. Juhtudel, kus ühiskondliku keskuse asukoht pole juba määratud mõne olemasolevate ühiskondlike hoonete grupiga, tuleb uue ühiskondliku keskuse asukoht valida keskusesse saabuvate teede äärde ja võimalikult asula ilusaimasse ning kõrgeimasse kohta.

Pärast kolhoosiasula koha valikut ja tema osade põhilise paigutuse määramist omab kolhoosiasula arhitektuursel kujundamisel otsustavat tähtsust tänavate kompositsioonilise skeemi valik. Planeerimise praktikas võib vahet teha mitme põhilise planeerimisskeemi vahel, mille valik enamuses sõltub maapinna kohalikust iseloomust ja olemasolevate teede ning maa-alade paigutuse tingimustest. Analüüs näitab, et põhiliselt esineb meil järgmisi tänavatevõrgu skeme: 1) lineaarsüsteem, 2) radiaalsüsteem,

3) radiaalringsüsteem, 4) täisnurkne süsteem, 5) vaba süsteem, 6) sega-süsteem.

Igal neist skeemidest on oma iseloomulikud omadused, mis tunduvalt mõjutavad asula kompositsiooni ning ühtlasi üldist ehitusmaksumust. Nii vajab lineaarskeem olemasoleva tänavatevõrgu puhul kõige vähem ehituskulusid teede ehitamiseks, kuid kogu kompositsioonis muutub asula enamikul juhtudel liiga pikaks ja vähekompaktseks, millest tingituna tekivad elamistsooni äärel asuvate kolhoosielamute ja tootmistsooni vahel liiga suured kaugused. Radiaalskeem rahuldab juba paremini asula kompaktsuse nõuet ja annab piki tänavaid häid orienteeritud vaateid asula ühiskondliku keskuse suunas, kuid asula üksikuid osasid seostab omavahel ainult tsentrum, mistõttu tekib palju pikki käike. Radiaal-ringsüsteem kaotab eelmistes näidetes toodud puudused ja annab asulale võrdlemisi kompaktse lahenduse ning hea seose üksikute osade vahel, kuid seejuures jäävad tänavate vahele halva kujuga elamukvartalid, mida on tülikas ja vahel isegi arhitektuuriselt võimatu reeglipäraselt kolhoosnike eluhoone- ja õue-aiamaakruntideks vormistada (eriti 0,5—0,6 ha suuruste kruntide puhul). Täisnurkne süsteem on meil kujunenud põhiliseks skeemiks tasasel maastikul, andes selge ülevaatliku lahenduse ja täisnurksed, korralike mõõtmetega elamukvartalid, kuid nimetatud skeem ei ole kohane juba välja kujunenud korrapärase teedevõrgu puhul ega tugevama pinnareljeefi olemasolul. Ühtlasi on nimetatud skeemil vähe omapära ja ta muutub korduval kasutamisel igavaks. Tihti on tugeva reljeefi ja olemasoleva vaba teedevõrgu puhul õigem kasutada vaba skeemi, mis jälgib olemasolevaid teid ja maapinna kallakut, kuid ka siin tekivad sageli mittesobivad kvartalite vormid ja tihti muutub kogu asula kompositsioon süsteemituks.

Nende asjaolude tõttu on kolhoosiasulate planeerimisel tihti õigem kasutada segasüsteemi, mis arvestades olemasolevat teedevõrku ja reljeefi, hõlmab ühtlasi nii radiaal-ringsüsteemi eeliseid tänavatevõrgu alal kui ka täisnurkse süsteemi eeliseid kvartali vormi kujundamise alal.

Planeerimise praktikas tuleks igale antud olukorrale alati konkreetsetl läheneda ning leida igale asulale individuaalne kompositsiooniline idee, mis võimaldaks asula lahendada selge, kompaktse tänavatevõrgu skeemina, vormilt reeglipärase elamukvartalitega ja selgelt esite tõstetud ühiskondliku keskusega.

Asula süsteemi tuleb orgaaniliselt liita ka olemasolevad külad või hoonetegrupid, kui need tulevikus asula seisukohast tähtsust omavad. Kõige lihtsam on siia hõlmata olemasolevaid ridaküla tüüpe, kuid ridaküla ei tuleks siiski planeerida uue kolhoosiasula peatänavaks, vaid kujundada sellega rööbiti kulgevaks elutänavaks. Raskem on aga uude asulasse lülitada teisi olemasolevaid külatüüpe, nagu sumb-, hagu- ja teisi külasid, kus tihti mitmed hooned üldse ei võimalda end siduda uue asulaga ja kuuluvad ümberpaigutamisele. Maksimaalselt tuleks uue kolhoosiasula planeerimisel ära kasutada olemasolevaid haljasalasid ja ilusamaid, suuremaid puid, mis on eriti tähtis siis, kui kolhoosiasula planeeritakse uude, seni vähe asustatud kohta.

Kolhoosiasula üksikutest elementidest osutub planeerimise seisukohast keskseimaks tootmistsooni õige organiseerimine. Tootmistsooni kuulub rida mitmesuguse ülesandega hooned; tootmise tehnoloogiliste tunnuste järgi jagunevad nad põhiliselt kolme rühma: majandus-, loomapidamis- ja laosektoriteks. Kõigil neil sektoreil on majanduslikust seisukohast eri ülesanded ning tootmisprotsesside otstarbekal organiseerimisel on vaja õigesti lahendada nende asetus üksteise suhtes ning nende paigutus kolhoosi maavalduste keskel. Sektorid koosnevad omakorda mitmest osast, mis võivad vastavalt kohapealsetele olukordadele olla kompaktsetl koos või paikneda isegi

väljaspool kolhoosiasulat. Nii koosneb näiteks majandussektor brigaadihoovist, transpordihoovist (tööhoovist) ja ehitus-remondihoovist. Kui brigaadihoov peab peale elamistooni olema heas ühenduses ka loomapidamissektoriga, siis transpordihoovi on soovitatav paigutada tootmistooni piirile, võimalikult olemasolevate teede äärde, ja ta võib isegi jääda väljapoole tootmistooni, kuna ehitus-remondihoov võib takistamatult asuda väljaspool kolhoosi keskasulat. Et brigaadihoov on kolhoosnike esmajooneliseks kogunemiskohaks tööle minekul ja töölt lahkumisel, siis tuleb talle planeerimise seisukohast anda hea seos kolhoosi elumualaga ja võimaluse korral ka rea ühiskondlike hoonetega, nagu kauplus, söökla, lasteasutused jm. Agrokultuurimaja nõuab katsetusteks suuremaid maa-alasid, mida ei ole võimalik ette näha kolhoosi ühiskondlikus keskuses, mistõttu on soovitatav viia nimetatud hoone tootmistooni lähedale ühte gruppi brigaadihooviga, mis võimaldab kogu brigaadihoovi arhitektuurselt lahendada tootmistooni eelse väljakuna. Et kolhoosiasula ühiskondliku keskuse väljaehitamine koos klubiga ei ole enamikus kolhoosides praegu esmajärguliseks ülesandeks, siis oleks otstarbekohane esialgu välja ehitada just agrokultuurimaja, mis oleks kasutatav ka juhatuse hoonena ja koos brigaadihooviga täidaks esialgu kolhoosi ühiskondliku keskuse ülesannet.

Majandussektori teine grupp — transpordihoov, — mis mahutab eneses hobusetallid ning hooned põllumajanduslikele masinatele ja mitmesugustele transpordiveokitele, ei vaja tingimata asukohta loomapidamissektori vahetus läheduses, sest sööda mehhaniseeritud transporti tootmistooni ühisest tsentraalsest söödatsehhist tallidesse on enamasti praktiliselt raske teostada. Seepärast esineb planeerimispraktikas palju juhtumeid, kus paremate transporditingimuste ja teedevõrgu ratsionaalsema kasutamise huvides on soovitatav viia transpordihoov lahku loomapidamissektorist, omaette üksuseks. See võimaldab pealegi loomadele lähedama olukorra loomist.

Uueks üksuseks kujuneb meie kolhoosides ehitushoov, mis on mõeldud esmajoonelise kolhoosis tehtava ehitustöö jaoks. Siin asuvad mõrdisõlm koos puidust ning betoonist ehitusdetailide valmistamise töökojaga, sepikoda, ehitusmaterjalide laod jne. Tavaliselt teostatakse ehitushoovis veel masinate ja inventari remonti. Ka ehitushoov ei pruugi olla otseses seoses teiste hoonetegruppidega, kuigi ökonoomsuse seisukohast on soovitatav side transpordihooviga.

Eesti NSV kolhooside peamiseks majandusharuks on kujunenud loomakasvatus, eelkõige piimakarjakasvatus. Seetõttu on loomapidamishoonete õige planeerimine ja omavaheline paigutus uute kolhoosiasulate rajamisel äärmiselt oluline. Loomapidamissektori planeerimisel on üheks tähtsamaks probleemiks sööda ettevalmistamise küsimuste majanduslikult õige lahendamise. Õigemaks lahenduseks tuleks siin pidada tsentraalse söödatsehhi ettenägemist. Lõuna-Eesti kuplilisel maastikul oleks mehhaniseerimist õige läbi viia farmidekaupa. Et loomapidamishoonete ehitamist ei teosiata ühekorraga, siis pole suurte veokauguste tõttu õige jätta üksikute hoonete vahele vabu maa-alasid hilisemaks täisehitamiseks, mis teeks sööda valmistamise mehhaniseerimise pikemaks ajaks ebaõkonoomseks. Õigemaks lahenduseks on loomapidamishoonete niisugune paigutus, mille puhul nad koondatakse juba praegusel ehitusjärgul kompaktelt kokku tsentraalse mehhaniseerimisvõimaluse ettenägemisega ja hilisem loomapidamishoonete ehitamine toimub seest väljapoole, jättes kogu hoonete süsteemi terviklikuks.

Loomapidamissektori üksikud farmid, nagu juba eespool märgiti, ei pruugi olla tingimata üheskoos. Tihti on kohalikest tingimustest lähtudes soovitatav viia mõned farmid kesktootmistsoonist välja ja kujundada nad omaette üksusteks, eriti siis, kui on tegemist suure loomade arvuga.

Peab märkima, et arhitektuuri seisukohast omab tootmistsoon asula üldlahenduses olulist tähtsust, sest seal asuvad tavaliselt kõige suuremad ja massiivsemad hooned, mis juba kaugele silma paistavad. Seetõttu tuleb planeerimiskavades leida selge ja lihtne hoonete paigutuse skeem, mis teeks tootmistsooni ülevaatlikuks ning koos ümbritseva haljasalaga ja puuderibadega võimaldaks tootmiskeskusest kujundada küllaldaselt vastuvõtava hoonetegrupi.

Rööbiti tootmistsooni planeerimisega omab kolhoosiasula ökonoomikas, eriti aga tema arhitektuurilisel kujundamisel suurt tähtsust kogu asula territooriumist suuremat osa hõlmava elamistsooni planeerimine. Juba kolhoosiasula üldplaneerimise käsitlemisel on puudutatud mõningaid tänavatevõrgu kompositsiooni küsimusi. Tuleb märkida, et elamistsoon kujuneb üldiselt seda ökonoomsemaks, mida ökonoomsemalt on lahendatud üksikud elamukvartalid ja mida vähem on asulas tänavate pikkust ühe krundi kohta. Arvestades meie võrdlemisi suuri kolhoosnike krunte (kuni 0,6 ha), tuleb erilist tähelepanu pöörata elamukvartalite kujule. Seetõttu on siin otsustava tähtsusega niisuguste krundivormide leidmine, mille puhul krundil oleks tänavafrondi pikkus võimalikult väike (tuletõrje nõudeid arvestades), kuid krundid oleksid oma kujult veel kasutamiseks sobivad. Uurimisel on selgunud, et 0,6 ha suurused individuaalkrundid on kõige ökonoomsemad umbes 30 m laiuse juures (krundi sügavus vastavalt kuni 200 m), kus lineaarne tihedus, s. o. kolhoosnike elamute arv tänava pikkusühiku kohta on veel vastuvõetav.

Vabariiklik projekteerimisinstituut „Põllumajandusprojekt” on teinud ettepanekuid ja välja töötanud ökonoomseid tüüpkvartaleid, mis oma üldmõõtmetelt jäävad samadeks mitmesuguste krundisuuruste juures. Ökonoomsemateks kvartaliteks kujunevad üldiselt ristikülukukujulised kvartalid sügavusega umbes 400 m ja pikkusega mitte üle 300 m (tuletõrje normid), mis annavad normaalkvartalite suuruseks kuni 12 ha, kuhu mahub 20 maksimaalse suurusega krunti.

Koos elamistsooni planeerimisega on lähemalt uuritud ka arhitektuurilisi tegureid, mis mõjutavad elamistsooni ilmet. Siin tekib kujunduslikke probleeme peamiselt ühiskondliku keskuse tänavate vormide ja tänavanurkade planeerimisel.

Et ühiskondlik keskus kujundatakse väljaku äärde, siis on siin väga oluline selle väljaku vorm ja tema seos ümbritsevate hoonetega. Tuleks taotleda, et ühiskondlik keskus oleks alati seoses pargi või muu haljasalaga, mis vastaks ka meie talurahva progressiivsetele rahvuslikele traditsioonidele (küla hiis). Veekogu olemasolu puhul peaks ühiskondlik keskus paiknema selle läheduses, mis tõstaks asula esteetilist väärtust. Ühiskondliku keskuse peahooneks peaks kujunema kolhoosi suurim ja arhitektuuriliselt kauneim hoone, milleks võiks olla klubi või rahvamaja. Peahoone peaks olema paigutatud igalt poolt nähtavasse kohta väljaku äärde, võimalikult selle pargipoolsele küljele. Seejuures tuleb märkida, et planeerimispraktikas esineb meil enamasti ainult neljakandilisi standardseid väljakuid, mis ei võimalda küllalt esile tuua kohalikke iseärasusi. Tuleks püüda selle poole, et huvitavate väljakuvormide loomiseks maksimaalselt kasutataks kohalikke looduslike tingimusi. Teiste vennasvabariikide praktilised kogemused näitavad veenvalt, et on võimalik hästi lahendada igasuguseid väljakuvorme, nii piklikke, trapetsikujulisi ja kolmnurkseid kui ka mitmesuguseid vabavorme, mis teevad iga ühiskondliku keskuse omapäraseks ja kordumatuks.

Kolhoosiasula ilmes omab olulist tähtsust ka tänavate arhitektuuriline lahendus. On vajalik, et sirgete tänavate ulatus ei läheks liiga pikaks (mitte üle 500 m), sest muidu nad kaotavad oma ilmekuse. Vajaduse korral tuleks neid tänavaid põiktänavate kohal nihutada või pöörata. Arvestades seda, et

ühel tänaval esineb tihti palju ühesuguseid, tüüpilisi elamuid, tuleb suuremat tähelepanu pöörata nende ilmekale paigutamisele tänava äärde. Eluhooneid on siin soovitatav paigutada arhitektuursete gruppidega mitmesuguse sügavusega ette- ja tahaastetega. Olulist tähtsust omavad tänavate ristnurgad, kus eluhooneid tuleb terviklike lahenduste saamiseks paigutada suure oskusega. Suurt, paljudel juhtudel isegi otsustavat osatähtsust omavad kolhoosi tänavate vormistamisel haljasalad, puuderead, pöösad ja hekid tänavate ääres. Haljasalad katavad tihti selle puudujäägi, mis tekib ilmetult paigutatud ja ebaõnnestunult kujundatud elamutest. Haljastatud tänavatel on palju viimistletum ilme kui lagedatel, vähese haljastusega elutänavatel.

Kolhoosiasula ehitustegevuses tuleb seega suuremat tähelepanu pöörata haljastamise ja heakorra küsimustele, mis tunduvat mõjutavad asula sanitaar-hügieenilist ja arhitektuurilist taset. Paljudel juhtudel leidub rajatava kolhoosiasula territooriumil juba olemasolevaid parke ja aedu, mida tuleb otstarbekalt lülitada uude kolhoosiasulasse. Olemasolevate haljasalade puudumisel aga tuleb istutada täiesti uued haljasmassiivid ja viljapuuaiad vastavalt kolhoosikeskuse maa-ala valikule. Vastavalt oma iseloomule ja ülesandeile esinevad kolhoosiasulas põhiliselt samasugused üldkasutatavad haljasalaliigid kui linnades, nagu kultuuri- ja puhkepark, skväärid, puies- teed ja tänaväärne haljastus, spordiväljakud jne., peale selle muidugi veel individuaalõuema ja ühiskondlike asutuste ning lasteasutuste maa-alad. Eriotstarbega haljastuse liikidest esinevad kaitsevööndid, puuvilja- ja marja- aiad, puukoolid, katsepõllud jne. Seega on haljasalade osatähtsus kolhoosi- asulas väga suur ja nõuab edaspidi suuremat tähelepanu planeerijailt ja kolhooside juhtkonnalt. Uurimistöös on esile toodud põhilised nõuded kõigi haljasalaliikide vajaduse ja ülesannete kohta ning põhilisemad nõuded nende planeerimise alal.

Rööbiti haljastamisega omavad kolhoosiasula kultuuritaseme tõusu suhtes olulist tähtsust ka tehnilised heakorraseadmed esmajoones elektrivarustuse, veevarustuse ja kanalisatsiooni alal. Kui elektrivarustuse seadmed planeerimise seisukohast erilist probleemi ei moodusta, siis kaks järgnevat küsimust sõltuvad otseselt planeerimise üldisest lahendusest. Andmed linnaehituse praktikast näitavad, et linna hõredates individuaalehituse rajoonides on veevarustuse ja eriti kanalisatsiooni sisseseadmine enamasti ebaökoonoomne. Kolhoosiasula üldine elanikkond on küll veelgi märksa hõredam kui linna individuaalelamute rajoonis, kuid arvestades mitmesuguseid soodustavaid tegureid kolhoosioludes, nagu nende seadmete ehitamist kohalikest materjalidest, torude väiksemat läbimõõtu jm., on ökonoomse planeerimise puhul võimalik ehitada lähemas tulevikus kolhoosiasulad tsentraalse veevarustusega ja heade maapinnatingimuste juures, kus pole vaja ette näha ülepumpamisi, ka tsentraalse kanalisatsiooniga. Uurimistöös on lähemalt toodud rida nõudeid nende tööde ökonoomseks teostamiseks. Peab ainult märkima, et seesuguste tööde spetsiifilise iseloomu tõttu on vajalik nende küsimuste edaspidine täiendav uurimine spetsialistide poolt.

ВОПРОСЫ ПЛАНИРОВКИ КОЛХОЗНЫХ ПОСЕЛКОВ В ЭСТОНСКОЙ ССР

Х. А. АРМАН,

член-корреспондент Академии наук Эстонской ССР

Резюме

Одним из основных вопросов развития сельского хозяйства в Эстонской ССР является в настоящее время вопрос строительства колхозных поселков и переселения колхозников с хуторов в новые поселки. Рядом колхозов этот вопрос уже поднят и ведутся соответствующие подготовительные работы. Переселение колхозников в новые колхозные поселки имеет целью улучшить условия производственной деятельности колхозов, а также культурно-бытовые условия и условия работы колхозников.

В строительстве колхозных поселков большое значение имеет их планировка. При планировке колхозных поселков мы должны использовать богатый опыт братских республик, но необходимо при этом учитывать также и местные особенности. Из этих особенностей главной является у нас расселение колхозников по хуторам, отсутствие сел и деревень. То обстоятельство, что новые колхозные поселки создаются заново, почти на свободных от застройки участках, требует от нас исключительного внимания к вопросам выбора участков для строительства поселков и создания проектов планировки.

В 1951—1953 гг. в Институте строительства и строительных материалов Академии наук Эстонской ССР разрабатывалась тема «Планировка колхозных центров в Эстонской ССР», в которой были учтены отмеченные выше особенности, а также и другие местные специфические особенности (природные условия, наследие прогрессивной национальной архитектуры). В этой теме исследовались общие вопросы планировки, как, например, основные принципы районной планировки и выбор места для колхозного центра, а также вопросы планировки самих поселков и их отдельных элементов.

Цель данной статьи — дать краткий обзор содержания работы по этой теме.

В качестве основной формы колхозного поселка в республике будет принято создание для каждого колхоза одного села. Только при слишком растянутой конфигурации колхоза или учитывая особые требования общей организации труда можно будет разместить колхоз в нескольких селениях. Вместе с тем, в случае надобности будут строиться и отдельные, отстоящие от колхозного центра фермы, в особенности если общая территория землепользования колхоза превышает 2000 га. Но при этом в каждом отдельном случае следует решить вопрос о размещении жилья для работающих на ферме колхозников, имея в виду, что часть колхозников, проживающих в расположенном в отрыве от колхозного центра жилище, не может быть охвачена всеми видами культурно-бытового обслуживания наравне с колхозниками, проживающими в центре (например, детскими учреждениями).

На основании анализа основных требований, предъявляемых к выбору участка для строительства колхозного центра, в работе даны рекомендации для правильного зонирования колхозных поселков. В Эстонской ССР, несмотря на небольшие размеры территории, можно выделить отдельные зоны, различающиеся по природным условиям и рельефу местности и обуславливающие различное композиционное решение создаваемых в них поселков. В планировочной практике проектных организаций республики

встречаются все приемы композиции колхозных поселков — линейная, радиальная, прямоугольная системы и др. Наиболее целесообразной в условиях нашей республики следует считать комбинированную систему, в которой сочетаются принцип прямоугольной планировки с уже имеющимися местными условиями, например расположением подъездных дорог. Также и все отдельные составные элементы колхозных поселков должны планироваться в зависимости от характера территориальной зоны.

В работе освещены вопросы планировки хозяйственного центра, в особенности животноводческих ферм. Исследованы основные вопросы архитектурного оформления хозяйственных центров.

Специально изучены вопросы, связанные с архитектурой общественного центра колхоза. Вносится ряд предложений по устройству общественной колхозной площади и, как наиболее соответствующее народной традиции, на первое место выдвигается решение, по которому колхозная площадь связывается с общественным парком. Во избежание однообразия в планировке колхозных площадей рекомендуется планировочное решение их в каждом конкретном случае увязывать с местными специфическими условиями и применять разнообразные приемы оформления.

Определяющим для общего облика колхозного поселка является правильное планировочное решение жилой зоны поселка. Одним из основных вопросов при этом является определение наиболее целесообразных и экономных размеров усадеб и в соответствии с этим — размеров жилых кварталов.

При планировке колхозных поселков большое значение имеет застройка улиц и распределение зеленых насаждений. В работе рекомендуются приемы оживления застройки улиц и перекрестков при помощи различной группировки домов и планировки их на разной глубине участка. Предлагаются приемы внутриквартального и уличного озеленения. Затрагиваются и некоторые вопросы проектирования подземных инженерных коммуникаций, размещение которых оказывает влияние на правильную планировку колхозных центров.

Но ряд вопросов, относящихся к планировке колхозного центра, как, например, экономичное решение планировки хозяйственных центра, а также вопросы, касающиеся решения инженерной и сельскохозяйственной части, требуют дальнейшего специального исследования.

Поступила в редакцию
3 VI 1954